

Adellijke concurrentie tegenover de landsregering¹

Samenvatting

De opkomst van territoriale staten in het gebied tussen Maas en Rijn in de Vroegmoderne Tijd vormde een bedreiging voor de zelfstandigheid van adellijke bezitters van vrije heerlijkheden. Regionale grootmachten, zoals Spaans Gelre en Gulik, streefden naar de inlijving van dergelijke kleine zelfstandige gebieden. Daartegenover probeerden de bezitters van vrije heerlijkheden hun zelfstandigheid te handhaven door te streven naar erkenning als rijksonmiddellijk territorium, vanwege de daarmee gepaard gaande rechtsbescherming door de Nederrijns-Westfaalse Kreits en van het Heilige Roomse Rijk. Vanaf de tweede helft van de 17^e eeuw slaagden de Zuidelijke Nederlanden erin, een groot aantal vrije heerlijkheden, waaronder Weert, Wesseme, Nederweert, Meijel, Kessenich en Hunsel, Obbicht, Papenhoven en Visserweert, alsmede Dalenbroek, bij Spaans Gelre in te lijven. Andere vrije heerlijkheden, zoals Millendonk, Wickrath en het stift Thorn slaagden erin als rijksonmiddellijke territoria te worden erkend en konden aldus hun zelfstandigheid bewaren. Aan het einde van de Spaanse Successieoorlog werd de ontstane *status quo* in volkenrechtelijke verdragen vastgelegd en tot aan de Franse Revolutie gefixeerd.

Zusammenfassung

Die Zunahme territorialer Staaten im Gebiet zwischen Maas und Rhein in der Frühen Neuzeit stellte eine Bedrohung für die Selbstständigkeit der adeligen Eigentümer von freien Herrlichkeiten dar. Während regionale Großmächte wie Spanisch Geldern und Jülich die Übernahme solch kleiner, selbstständiger Gebiete beabsichtigten, versuchten die Eigentümer der freien Herrlichkeiten ihre Selbstständigkeit zu behaupten. Wegen der damit einhergehenden Rechtssicherheit durch den Niederrheinisch-Westfälischen (Reichs-)Kreis und das Heilige Römische Reich, strebten sie nach der Anerkennung als reichsunmittelbares Territorium. Ab der zweiten Hälfte des 17. Jahrhunderts gelang es den Südlichen Niederlanden eine große Anzahl freier Herrlichkeiten, darunter Weert, Wesseme, Nederweert, Meijel, Kessenich und Hunsel, Obbicht, Papenhoven sowie Visserweert und Dalenbroek an Spanisch Geldern anzugliedern. Anderen freien

¹ Uitgewerkte tekst van een voordracht gehouden op het congres 'Adel und Staat in der frühe Neuzeit' op 19 november 2004 te Wesel. De tekst is voorjaar 2006 afgesloten. Nadien verschenen literatuur is niet verwerkt.

Herrlichkeiten, wie Millendonk, Wickrath und dem Stift Thorn, gelang es, als reichsunmittelbare Territorien anerkannt zu werden und damit ihre Selbstständigkeit zu bewahren. Am Ende des Spanischen Erbfolgekrieges wurde der entstandene Status quo in völkerrechtlichen Verträgen festgelegd und bis zur Zeit der Französischen Revolution fixiert.

Inleiding

In het kader van het congres „Adel und Staat in der Frühen Neuzeit“ is mij gevraagd te spreken over het thema „Adelige Konkurrenz zur Landesherrschaft – Herrschaften und Unterherrschaften“. Ik heb dit thema toegespitst op de vraag, op welke wijze adellijke bezitters van heerlijkheden concurreerden met bezitters van territoriale vorstendommen ten aanzien van de soevereiniteit. Centrale vraag van deze bijdrage is derhalve: welke strategieën konden de bezitters van heerlijkheden toepassen om hun autonomie te bewaren ten opzichte van omringende landsheerlijkheden, in een periode dat deze evolueerden tot moderne territoriale staten.

Uitgangspunt bij deze studie is de gebiedsuitbreiding van de Zuidelijke Nederlanden *à titre de Gueldre* in de periode 1570-1702. In deze periode streefde de regering van de Zuidelijke Nederlanden de mediatisering na van een aantal in de onmiddellijke nabijheid van Spaans Gelre gelegen heerlijkheden, die zich tot op dat moment met succes aan staatsvormingsprocessen tussen Maas en Rijn hadden weten te onttrekken. Onder Spaans-Gelderse druk zagen de adellijke bezitters van deze vrije heerlijkheden zich genoodzaakt overlevingsstrategieën te ontwikkelen. Sommigen zijn daarin geslaagd en hebben hun onafhankelijkheid weten te behouden, anderen daarentegen hebben hun zelfstandigheid verloren en zijn ingelijfd bij Spaans Gelre.

Mediatiseringspolitiek van de Zuidelijke Nederlanden

Bezien we eerst de mediatiseringspolitiek van de Zuidelijke Nederlanden *à titre de Gueldre*.² Nadat het hertogdom Gelre in 1543 was ingelijfd bij de Bourgondische Nederlanden, onderging het gewest twee maal een belangrijke uitbreiding, die juridisch gebaseerd was op rechten ontleend aan de hertogelijke titel van Gelre. De eerste gebiedsuitbreiding vond plaats in 1570, toen de heerlijkheden Weert, Wesse en Nederweert, na de dood van Filips en Floris de Montmorency, krachtens vonnis van het Hof van Gelre te Arnhem van 14 februari 1570, wegens felonie vervallen werden verklaard aan Filips II. De tweede gebiedsuitbreiding vond plaats omstreeks 1670 als uitvloeisel van de fiscaliseringspolitiek van de Raad van Financien te Brussel ten aanzien van de geëncle-

² Zie mijn gelijknamige opstel in: Johannes Stinner/Karl-Heinz Tekath (Hg.), *Gelre-Geldern-Gelderland. Geschichte und Kultur van het hertogdom Gelre*, Geldern 2001, p. 81-86; en meer uitvoerig: Aloysius M.J.A. Berkvens, *Plakkatenlijst Overkwartier 1665-1794*, deel 1, Spaans Gelre, Instellingen, territorium, wetgeving (1580-) 1665-1702, Nijmegen 1990, p. 81-125.

veerde heerlijkheden, die leidde tot de soms tijdelijke mediatisering à titre de Gueldre van een betrekkelijk groot aantal heerlijkheden, op grond van hun al dan niet vermeende juridische afhankelijkheid van Spaans Gelre. Het betreft o.a. de heerlijkheden Dalenbroek, Hamb, Hörstgen-Frohnenbruch, Kessenich, Meyel, Millendonk, Obbicht en Papenhoven en Wickrath, alsmede het stift Thorn.

Achtergrond

De mediatisering van vrije heerlijkheden moet worden gezien tegen de achtergrond van het proces van verstatelijking, dat in de 16^e eeuw in gang was gezet. In een periode dat de laat-middeleeuwse landsheerlijkheden zich omvormden tot 'moderne' soevereine staten met duidelijk afgebakende grenzen, werd het voortbestaan van kleine zelfstandige heerlijkheden in een diffuse grenszone niet langer geaccepteerd. Voor de vrije heerlijkheden in het noordelijke deel van het Maasdal had dit proces van staatsvorming als consequentie, dat zij werden ingelijfd door hun grotere naburen, zoals het hertogdom Gulik, het prinsbisdom Luik, of het hertogdom Gelre, tenzij zij zich met een beroep op hun rijksonmiddellijke status aan mediatisering wisten te onttrekken.

Het juridische kader van het mediatiseringsproces werd gevormd door de doctrine van het territoriale staatsrecht.³ In essentie kwam die theorie erop neer, dat soevereiniteit ondeelbaar is, en dat men uit het verrichten van *actes de souveraineté* binnen een bepaalde heerlijkheid kan afleiden dat desbetreffende heerlijkheid deel uitmaakt van het territorium van de soeverein uit wiens naam dergelijke rechtshandelingen worden verricht: indien een landsheer kan bewijzen, dat de bezitter van een heerlijkheid als onderdaan op zijn landdagen moet verschijnen, dat de ingezetenen van de heerlijkheid moeten gehoorzamen aan citaties van zijn raad en gerecht, dat zij verplicht zijn tot het volbrengen van heervvaart of het betalen van belastingen, dat men vanuit een heerlijkheid hoger beroep kan instellen bij een landsheerlijk gerecht, of dat men er gewoon is zijn landsheerlijke edicten en verordeningen te publiceren, dan kan men daaruit afleiden, dat zo'n heerlijkheid geen zelfstandige staatsrechtelijke entiteit is, maar in tegendeel deel uitmaakt van het territorium van desbetreffende landsheer.

Uiteraard was ook het omgekeerde waar: indien de bezitter van een vrije heerlijkheid kon aantonen, dat hij niet op landdagen van een der territoriale vorsten hoefde te verschijnen, niet hoefde te gehoorzamen aan citaties van diens rechterlijke instellingen, geen belasting aan hem verschuldigd was, en al evenmin diens edicten en verordeningen hoefde te publiceren, kon hij op grond van het ontbreken van deze *marques de souveraineté* aannemelijk maken, dat hij niet aan de soevereiniteit van desbetreffende landsheer was onderworpen. Indien hij bovendien aannemelijk kon maken, zelf tot dergelijke *actes de souveraineté* gerechtigd te zijn, dan kon hij daarmee zijn eigen soevereiniteit bewijzen en daarmee in principe de inlijving bij een der grotere territoriale vorstendommen voorkomen.

³ Dietmar Willoweit, *Rechtsgrundlagen der Territorialgewalt*, Köln/Wien 1975.

Dit verklaart de aanwezigheid in de archieven van talrijke in opdracht van in hun zelfstandigheid bedreigde bezitters van vrije heerlijkheden opgestelde memories en deducties over het rijksonmiddellijke karakter van hun bezittingen. Het verklaart tevens, waarom men aan dergelijke deducties en memories niet zonder meer geloof moet hechten, maar ze moet toetsen op hun realiteitsgehalte.⁴

Fiscaliseringspolitiek Zuidelijke Nederlanden (2e helft van de 17e eeuw)

De drijvende kracht achter de mediatisering van vrije heerlijkheden *à titre de Gueldre* werd gevormd door financiële noodzaak. Ten gevolge van het uitblijven van subsidie uit Spanje, de zogenoemde *mercedes*, raakten de Zuidelijke Nederlanden in de tweede helft van de 17e eeuw in toenemende mate aangewezen op eigen inkomsten. De kosten van de permanente reeks van oorlogen, waar de Zuidelijke Nederlanden in deze periode rechtstreeks of meer zijdelings in betrokken raakten, maakte verhoging van de staatsinkomsten noodzakelijk. Vanaf omstreeks 1645 was het streven van de Raad van Financiën daarom gericht op het beëindigen van de – echte en vermeende – fiscale excepties van de zogeheten *terres franches*, d.w.z. gebieden die niet bijdroegen aan de reguliere beden en subsidies die door de Nederlandse gewesten werden opgebracht. In opdracht van de Raad van Financiën werd een '*dénombrément des terres franches*' opgesteld, waarbij de draagkracht der vrije heerlijkheden werd berekend aan de hand van het aantal ingezetenen, de kwaliteit van fabrieken en traaffijcken, alsmede het bundertal. Fiscalisering van deze heerlijkheden werd voornamelijk gerechtvaardigd met een verwijzing naar de militaire bescherming die deze heerlijkheden zijdens de Zuidelijke Nederlanden genoten: het recht van 'sauvegarde' of 'Schutz und Schirm' werd daarmee tot rechtstitel van de opgelegde belastingaanslag, aangeduid als rantsoengeld.⁵

In 1671 werd deze belasting voor wat betreft Spaans Gelre geïnstitutionaliseerd door de opstelling van een '*Déclaration des terres et seigneuries enclavées au Pays et Duché de Gelres et en dépendentes*.' Dit is een beredeneerd overzicht van de heerlijkheden, die op grond van aan de hertog van Gelre toekomende rechten voor een regelmatige belastingaanslag in aanmerking zouden kunnen komen. Volgens deze lijst kon men de volgende heerlijkheden tot Spaans Gelre rekenen: Wickrath, Millendonk (Korschenbroich, Aldenpesch en Weinmark), Dalenbroek (Herten, Maasniel), Kessenich, Obbicht-Papenhoven, Hamb, Meyel, Hörstgen-Frohnenbruch, Limbricht, Visserweert, Bredebempt en Boxmeer. Gezamenlijk zouden deze heerlijkheden aangeslagen kunnen worden voor 36.180 gulden brabant. Daarbij kwam dan nog 18.000 gulden contributie van de heerlijkheid Weert.⁶

4 Paul L. Nève, *Het Rijkskamergerecht en de Nederlanden*, Assen 1972 (Maaslandse monografieën Bd. 14), p. 161-162; Berkvens, *Plakkatenlijst Overkwartier*, p. 81-87.

5 Adnenne Stengers-Limet, *Les terres franches. Une fiscalité particulière dans les anciens Pays-Bas*, Kortrijk-Heule 1985, p. 146-174 : 'premier embryon d'une administration commune des terres franches'.

6 Berkvens, *Plakkatenlijst Overkwartier*, p. 95.

Om de fiscalisering van de *terres franches* verder kracht bij te zetten, streefde de regering van de Zuidelijke Nederlanden ernaar om daarnaast nog zoveel mogelijk andere acties de souveraineté in deze vrije heerlijkheden uit te oefenen. Zij werden zoveel mogelijk onder de jurisdictie van het Hof van Gelre te Roermond gebracht, dat zorg droeg voor de afkondiging van plakkatens en ordonnances in naam van de hertog van Gelre; daarnaast oefenden kanselier en raden toezicht uit op de heerlijke rechtspraak en bood men mogelijkheden voor hoger beroep en revisie van vonnissen die door de heerlijke rechtbanken werden gewezen. De juridische integratie van deze heerlijkheden werd nog verder bevorderd door de geleidelijke invoering van de Gelderse Land- en Stadsrechten in deze ‘*terres franches*’.

Reactie der bezitters van de vrije heerlijkheden⁷

Uiteraard leidde de toegenomen druk van de Zuidelijke Nederlanden tot verzet van de adellijke bezitters van de in hun zelfstandigheid bedreigde vrije heerlijkheden. Zij beschikten in beginsel over verschillende manieren om zich tegen de aanspraken van de Zuidelijke Nederlanden te verzetten. Zij konden zich wenden tot de centrale regering te Brussel of tot de Hoge Raad der Nederlanden te Madrid ten einde met een beroep op de eigen rechten en privileges van verdere aanslagen verschoond te worden, maar zij konden ook proberen zich onder bescherming te stellen van de Nederrijns-Westfaalse Kreits. In het eerste geval stelden de bezitters van de bedreigde heerlijkheden zich op het standpunt, dat hun territorium geen onderdeel was van een der gewesten van de Zuidelijke Nederlanden, in casu Spaans Gelre. In het andere geval stelden zij zich op het standpunt, dat hun heerlijkheid rijksonmiddellijk territorium was. Door te stellen dat hun territorium rijksonmiddellijk was, konden de bezitters van de in hun zelfstandigheid bedreigde heerlijkheden een beroep doen op keizerlijke sauvegarde en rechtsbescherming tijdens de Nederrijns-Westfaalse Kreits. Van rijks zijde werden die verzoeken om rechtsbescherming opgevat als ‘Admissionsversuche’ en ging het om ‘reïntegratie’ van territorium in de Westfaalse Kreits.

De rechtsbeschermingsfunctie van de kreitsen had zich tussen 1495 en 1648 sterk ontwikkeld. De Eeuwige Landvrede van 1495 maakte binnen het Heilige Roomse Rijk een einde aan het veterecht, zowel ten aanzien van afzonderlijke personen als ten aanzien van de rijksstanden. Het eveneens in 1495 opgerichte Rijkskamergerecht was voortaan de aangewezen weg om zich recht te verschaffen. Wilde de aldus opgelegde eeuwige landsvrede effectief zijn, dan diende de tenuitvoerlegging van vonnissen van het Rijkskamergerecht verzekerd te zijn. Na de mislukte ‘Exekutionsordnungen’ van 1512 en van 1522, werd op de Rijksdag te Augsburg in 1555 een effectieve ‘Exekutionsordnung’ tot stand gebracht. Bij deze gelegenheid werd niet alleen opnieuw bepaald, dat de rijksstanden met elkaar in vrede moesten leven en elkaar wederkerig moesten beschermen, maar ook, dat die bescherming zou moeten gelden in het geval van buitenlandse

⁷ Aloysius M.J.A. Berkvens, De politieke en institutionele ontwikkeling van Limburg 1548-1795, in: Wim Hupperetz, e.a. (Hg.), *Kastelen in Limburg*, Utrecht 2005, p. 24-35, p. 27.

agressie. De 'Executionsordnung' van 1555 verzekerde een door vreemde mogendheden bedreigde rijksstand van de steun van een der tien kreitsen, indien hij tenminste een klacht neerlegde bij het Rijkskamergerecht. Telkens wanneer een der rijksstanden aldus een beroep op de kreitshulp deed, dienden door de kreitsuitschrijvende directeuren kontingenten van de kreits te worden opgeroepen.

In de Dertigjarige Oorlog gebruikten de kreitsen de 'Exekutionsordnung' van 1555 om tot het behoud van de landvrede zelfstandig troepen aan te werven en aldus hun macht ten opzichte van de keizer te vergroten. Bij de Vrede van Westfalen werd het principe van vreedzame geschillenbeslechting en verplichte hulp in geval van schending van de landvrede herbevestigd. Hierdoor werd het belang van de kreitsen voor de handhaving van interne vrede en veiligheid in het Heilige Roomse Rijk nog verder versterkt.⁸

Enige casuïstiek

De mediatiseringspolitiek van de Zuidelijke Nederlanden en het beroep van de bezitters van de in hun zelfstandigheid bedreigde heerlijkheden op de Westfaalse Kreits, resulteerden in een aantal conferenties tussen de Zuidelijke Nederlanden en het Heilige Roomse Rijk met wisselende resultaten voor de heren van desbetreffende 'terres franches'. Sommigen zagen hun verzet beloond met erkenning van hun rijksonmiddellijke status, anderen daarentegen verloren hun zelfstandigheid. Hun bezittingen werden tot Gelderse onderheerlijkheden. Bezien we voor een aantal heerlijkheden het verloop van dit proces.

Millendonk

Een goed gedocumenteerd voorbeeld van succesvol verzet tegen mediatisering *à titre de Gueldre* biedt de heerlijkheid Millendonk, waarvan Bremer in 1939 reeds beschreef hoe de vrijvrouwe, gravin von Berlepsch, in 1701 de erkenning als rijksonmiddellijke heerlijkheid wist te bewerkstelligen.⁹

Voor de heerlijkheid Millendonk zijn in de 13e en 14e eeuw leenrechtelijke betrekkingen aantoonbaar met Limburg, Keulen, Gelre en Gulik. De zelfstandigheid van het territorium werd in de 16de eeuw bedreigd ten gevolge van de leenband met Gulik en nadien in de 17^e eeuw ten gevolge van de leenband met Gelre.

Hoewel Millendonk sinds de 13^e eeuw een opgedragen leen van Gelre was, zag graaf Jacob III zich in 1387 door geldgebrek gedwongen Millendonk ook aan Gulik in leen op te dragen. De hertogen van Gulik maakten in de 16^e eeuw van hun leenhoogheid gebruik om de heerlijkheid nader aan zich te verbinden. Onder meer stelden zij hoger beroep van de schepenbank van Corssebroich op Jülich verplicht.

⁸ Winfried Dotzauer, *Die deutschen Reichskreise (1383-1806)*, Stuttgart 1998, p. 51-80; ebd., p. 297-333; A. Schindling, *Westfälischer Frieden*, in: *Handwörterbuch zur deutschen Rechtsgeschichte*, Bd. 5, kol. 1302-1308.

⁹ Jakob Bremer, *Die reichsunmittelbare Herrschaft Millendonk*, Mönchengladbach 1939, p. 82-88.

Door middel van een procedure voor het Rijkskamergerecht hebben Diederik en Johan van Millendonk in de jaren 1567-1579, met een beroep op de oudere leenband met Gelre, de suzeriniteitsverhouding met Gulik ongedaan weten te maken. Hoewel zij daarmee het juridische fundament hadden ondergraven van de Gulikse mediatiseringspogingen, hadden zij daarmee tegelijkertijd mogelijke Gelderse aanspraken versterkt. Na 1579 werd Millendonk, toentertijd – tot 1643 – in het bezit van de heren van Bronkhorst-Batenburg-Anholt, op grond van de herstelde suzeriniteit ook wel als ‘Spaans’ aangemerkt.

De excentrische ligging van Millendonk ten opzichte van Spaans Gelre vormde aanvankelijk voldoende garantie voor de relatieve autonomie van de heerlijkheid. De Soevereine Raad te Roermond liet zich nauwelijks met interne aangelegenheden in. Gedurende de Dertigjarige Oorlog werd de keerzijde van de medaille zichtbaar. De Spaanse leenheer bleek nauwelijks in staat effectieve bescherming te bieden tegen de overlast van vreemde krijgsvonden.

Vanaf 1648 streefden de hertogen van Croy als heren van Millendonk daarom naar erkenning van het rijksonmiddellijk karakter van hun heerlijkheid en opname van zichzelf in de rijksvorstenstand. Om dit doel te bereiken dienden zij een ‘standeswürdige’ bijdrage te leveren in de kreitslasten van de kreits, waarvan zij deel uit wilden gaan maken. Vervolgens konden zij een verzoek om toelating indienen bij het college van keurvorsten en bij het vorstelijk college van de Rijksdag, alsmede bij de gravenbank, waarin zij zitting wilden nemen. In het algemeen gold, wanneer aspirantleden van de Rijksdag „zum Bericht angenommen“ waren, dat de Rijksdag een adviescommissie diende in te stellen om de aanvraag op zijn merites te beoordelen. Op basis van een positief advies kon dan tot toelating als rijks- en als kreitsstand worden besloten. Dit proces nam in het geval van Millendonk, mede omdat de Zuidelijke Nederlanden aanvankelijk niet in de avulsie van het leen beruften, bijna een halve eeuw in beslag (1654-1701).

In 1655 werd Millendonk in opdracht van het leenhof te Roermond militair bezet vanwege de pogingen van Jacob Philipp van Croy om de leenband met Gelre te slaken. De gouverneur-generaal van de Nederlanden, Leopold Willem van Oostenrijk (1647-1656), liet de bezetting echter al weer vrij spoedig opheffen.¹⁰ In 1668 ondernam Jacob Philipp van Croy een nieuwe poging. Blijkens het protocol van de keurvorstenraad werd op 4 februari 1669 „die Zulassung des Herzogs von Croy zur Sitzung und zum Schwur im Fürstenrat, sein Anerbieten und sein Anschlag ... in Beratung gezogen“. Deze ontwikkeling was voor de graaf van Monterey, opvolger van Leopold Willem van Oostenrijk als gouverneur-generaal van de Nederlanden, aanleiding opnieuw troepen in de heerlijkheid te legeren. Deze tweede poging om het rijksonmiddellijk karakter van Millendonk te laten erkennen, viel samen met het begin van de hierboven besproken fiscaliseringspolitiek van de Zuidelijke Nederlanden.

¹⁰ In december 1656 zag de Soevereine Raad te Roermond zich genoodzaakt Don Juan, de nieuwe landvoogd van de Zuidelijke Nederlanden (1656-1659), erop te attenderen, dat Philips van Croy in zijn pogingen vrijgesteld te worden van betaling van winterkwartieren voor de Condése-troepen, geneigd was in te gaan op voorstellen van de ligistische vorsten, om zich bij hen aan te sluiten, en dat hij overwoog het leen voortaan voor het Hof van Gelre te Arnhem te verheffen, mits de Republiek der Verenigde Nederlanden bereid zouden zijn hem tegen de Zuidelijke Nederlanden te beschermen. (Regionaal Historisch Centrum Limburg (Maastricht) (vervolgens: RHCL), Archief Staten Overkwartier, inv.nr. 551).

De bezetting van de heerlijkheid en het opleggen van belastingheffing *à titre de Gueldre* was voor Jacob Philipp van Croy aanleiding om de bescherming in te roepen van de Westfaalse Kreits. Het Kreits-Direktorium ging op dit verzoek in en vermaande de Zuidelijke Nederlanden om de bezetting van Millendonk op te heffen en verleende Millendonk als „Herrschaft auf des Heiligen Römischen Reiches Boden und in obrigem Kreis gelegen“ de gevraagde bescherming. In 1672 ondersteunde keizer Leopold I de rijksonmiddellijke aanspraken van de hertogen van Croy: Millendonk „hängt nur vom Reiche und von mir ab“ zo luidde de formulering. Het onmiddellijke effect van deze kreits- en rijksinterventie was vooralsnog gering: de ontvanger der contributiën te Roermond bleef belasting innen in de heerlijkheid en de Soevereine Raad te Roermond begon er plakkaten en ordonnanties af te kondigen met het oogmerk door het verrichten van *actes de souveraineté* de Spaans-Gelderse soevereiniteit over Millendonk kracht bij te zetten.

Eerst de derde poging tot erkenning van het rijksonmiddellijk karakter van Millendonk was succesvol. Op 26 mei 1699 kocht gravin von Berlepsch de heerlijkheid Millendonk van Karl Eugen van Croy, die in 1681 zijn vader was opgevolgd. Aangezien zij als hofdame van Anna von Neuburg, gemalin van Karel II van Spanje, over goede connecties aan het Madrileense hof beschikte, slaagde zij waar de Croy's eerder hadden gefaald. Als beloning voor haar trouwe dienst, zag Karel II bij octrooi van 17 maart 1700 af van zijn leenheerlijke rechten op Millendonk en schonk haar, naast het *dominium utile*, waarover zij reeds beschikte, het *dominium directum* over de heerlijkheid, waarbij hij haar tevens dispensatie verleende van de verplichting voor de avulsie van het leen toestemming te vragen van de Staten van het Overkwartier, die krachtens hun privileges gerechtigd waren tegen afsplitsing van delen van het Gelderse territorium bezwaar te maken.¹¹ Deze schenkingsakte werd door de gravin von Berlepsch en door de Westfaalse Kreits geïnterpreteerd als de formele opheffing van de Spaans-Gelderse leenhoogheid. Daarmee was een belangrijk bezwaar tegen de erkenning van het rijksonmiddellijk karakter van Millendonk weggenomen. Op 5 november 1701 werd de gravin van Berlepsch vanwege Millendonk op de kreitsdag te Keulen in het Westfaalse gravencollege opgenomen. Daarmee was de rijksrechtelijke erkenning van de territoriale soevereiniteit van Millendonk een feit.¹²

Stift Thorn

Een ander voorbeeld van geslaagd verzet tegen mediatisering door Spaans Gelre biedt het Stift Thorn. In het kader van de annexatie van Weert was in 1569 in opdracht van de hertog van Alva door het Hof van Gelre te Arnhem tevens onderzocht, welke rechten Filips II als hertog van Gelre op Thorn zou kunnen doen gelden. Met name is

¹¹ RHCL, archief Hof van Gelre, inv.nr. 2, fol. 90r-91v.

¹² Deze erkenning van het rijksonmiddellijk karakter van Millendonk stond niet eraan in de weg, dat de Staten-Generaal der Verenigde Nederlanden, die tijdens de Spaanse Successie-oorlog een deel van Spaans Gelre bestuurden, aanspraak bleven maken op de territoriale soevereiniteit over Millendonk. Cfr. Gedrukte Resoluties van de Staten-Generaal 1712, fol. 523.

toen onderzocht, of men de Gelderse oppervoogdij over Thorn en het feit dat men vanuit Thorn in civiele zaken hoofdvaart kende op het Gelderse Echt zou kunnen interpreteren als *actes de souveraineté*, waaruit men vervolgens de Spaans-Gelderse soevereiniteit over Thorn zou kunnen afleiden. De conclusie was toen dat deze rechten onvoldoende basis vormden voor een eventuele annexatie.

De vraag of Thorn in deze periode beschouwd zou moeten worden als een rijksonmiddellijk territorium laat zich echter evenmin duidelijk beantwoorden. Volgens Nève is er voor het eerst sprake van de aanwezigheid van de abdis van Thorn op de Rijksdag van 1640, terwijl er voor het eerst sprake was van de aanwezigheid van de abdis van Thorn op de vergadering van de Westfaalse Kreits in 1567. In beide gevallen is niet duidelijk in welke hoedanigheid de abdis van Thorn er 'acte de présence' gaf. Waarschijnlijk was de ambivalente status van Thorn tussen Spaans Gelre en de Nederrijns-Westfaalse Kreits het resultaat van een politiek die gericht was op maximale autonomie tegen minimale kosten, d.w.z. geen fiscale afdrachten aan de Zuidelijke Nederlanden, maar ook niet aan het Heilige Roomse Rijk.

Deze politiek bleek in de loop van de 17^e eeuw niet geheel zonder risico, zoals in 1648 toen de abdis van Thorn zich met een beroep op de Thornse dependentie van Spaans Gelre trachtte te onttrekken aan een door de Westfaalse Kreits opgelegde contributie, of in 1661 toen zij een beroep moest doen op de Nederrijns-Westfaalse Kreits toen zij niet wilde bijdragen in de onderhoudskosten van troepen van de Zuidelijke Nederlanden.

Toen vanaf 1671 de Spaans-Gelderse mediatiseringsdruk op Thorn toenam – men begon de 'Instanzenzug' vanuit Thorn op Echt en vandaar op de Soevereine Raad te Roermond te beschouwen als blijk van soevereiniteit over Thorn – zag de abdis van Thorn zich genooddaakt te streven naar de erkenning van de rijksonmiddellijke status, met als belangrijkste kenmerken hoger beroep op het Rijkskamergericht en erkenning als kreits- en rijksstand.

Het streven naar 'Reichsstandschaft' bracht de abdis Anna Salomé van Manderscheid in conflict met het kapittel van Thorn, dat daarin een verkorting zag van zijn rechten als grondheer. Het hoogadellijk kapittel spande daarom bij het hoedgerecht van het Gelderse Echt een proces aan tegen de abdis. In dat proces speelde Gerard Knops, meier en ontvanger van het kapittel, een belangrijke rol. Omdat de opvattingen van de abdis als soevereine landsvrouw geen ruimte lieten voor de hertog van Gelre als oppervoogd van Thorn, spande vrijwel tegelijkertijd Gerard Pallant als raad en momboir van Gelre bij de Soevereine Raad te Roermond een proces wegens felonie aan tegen de abdis, die op haar beurt in 1689 het 'recours' op Echt verbood. Het hoedgerecht Echt reageerde hierop door de scholtis van Thorn aan te houden, toen de Thornse schepenbank in een door Gerard Knops aangespannen appel weigerde de akten van eerste instantie aan het hoedgerecht ter beschikking te stellen, waarna de abdis haar raadsheer Johannes Stubben opdracht gaf een vergelijk te bewerkstelligen. Het door de abdis uitgevaardigde verbod de rechtsmacht van Echt te erkennen, betekende tevens een inbreuk op de rechten van de stadhouder-koning Willem III, die als heer van Montfort tevens jurisdictieheer was te Echt. Toen de Nassause Domeinraad in zijn opdracht de hoofdvaart op Echt herstelde, spande de abdis in 1691 een proces aan bij het Rijkskamergericht. Tegelijkertijd

zette de abdis een strafzaak in gang tegen de in ongenade gevallen meier Gerard Knops, die zich echter aan gevangenhouding wist te onttrekken en bij het hoofdgerecht Echt een klacht neerlegde wegens het zijns inziens onrechtmatige aanhoudingsbevel. De affaire escaleerde nog verder toen de abdis erin slaagde Knops op Guliks territorium te doen aanhouden en hem gevankelijk naar Thorn liet voeren, van waaruit hij in opdracht van de prins van Nassau-Siegen, stadhouder van het Overkwartier 1680-1699, werd bevrijd. Deze gewapende actie, waarbij zelfs de slaapvertrekken van de abdis niet werden ontzien, noopte de directeuren van de Westfaalse Kreits tot een interventie ten gunste van de abdis van Thorn bij de regering van de Zuidelijke Nederlanden te Brussel.

In 1692 stelde het Rijkskamergerecht zich achter de abdis door te verklaren, dat het aan de inwoners van Thorn „frey gestanden hat sich zu unseren Reichsrath oder Kaiserlich Cammergericht zu berufen in vorigen saeculis und das gericht in Echt nur in modum revisionis consülirt wurde“. Hierna verbood keizer Leopold I in 1693 de ingezetenen van Thorn zich nog op enigerlei wijze aan de jurisdictie van Echt en van de Soevereine Raad te Roermond te onderwerpen. Voor de Soevereine Raad te Roermond was dit keizerlijk monitorium aanleiding om de Thornse ingezetenen die het Hoofdgerecht te Echt zouden willen adiëren sauvegarde aan te bieden en wegens felonie beslag te leggen op goederen en inkomsten van de abdij onder de baronie van Breda. Bovendien lieten zij in 1696 de secretaris van de schepensbank Thorn aanhouden. Bij wijze van retorsie liet vervolgens de abdis, die daartoe de hulp had ingeroepen van de directeuren van de Westfaalse Kreits op 18 oktober 1696 een aanslag plegen op de Gelderse raad en momboir Gerard Pallant, die woonachtig was op huize Triest te Vlodrop. Omdat de momboir zelf afwezig was, werd diens zoon in gijzeling genomen. Deze represaille was volgens de Soevereine Raad in strijd met rijksrecht en volkenrecht. Omdat er naar de mening van kanselier en raden sprake was van ‘une hostilité ouverte’, achtten zij het noodzakelijk de centrale regering te Brussel van een en ander op de hoogte te stellen, met het verzoek de affaire onder de aandacht van keizer en rijk te brengen. Hieraan werd gevolg gegeven door een démarche van de Spaanse gezant De Quiros bij het keizerlijk hof te Wenen, dat de gevolmachtigd minister Kaunitz met de afhandeling van deze zaak belastte.

In het kader van de diplomatieke afwikkeling van de affaire, die overigens pas in 1718 volledig zijn beslag kreeg, werden zowel van Spaans-Gelderse als van Thornse zijde talrijke memories geproduceerd over de staatsrechtelijke positie van Thorn. Door middel van het keizerlijk diploma van 8 april 1718 werd Thorn nadrukkelijk als rijksonmiddellijke heerlijkheid¹³ erkend en het hoger beroep op Echt vervangen door hoger beroep op een door de abdis in te stellen ‘Appellationscollegium’, als tussengerecht voor de Rijkshofraad en het Rijkskamergerecht. Deze oplossing werd mogelijk gemaakt doordat de Karel VI als heer van de Oostenrijkse Nederlanden zich niet verzette tegen de oplossing die hij in zijn hoedanigheid van keizer van het heilige Roomse Rijk oppor-

13 Thorn werd gekwalificeerd als „ein uraltes Immediatstandt des Reiches“ en als een „den niederrheinisch westfälischen Crayts einverleibte Mitstand“, die door de opeenvolgende Duitse keizers „auf die gehalten Reiches Thage berufen ist“.

Spanisch-Geldern 1570–1702

0 10 km

- Ämter
- Gebiete außerhalb der Amtseinteilung

- Freie Herrlichkeiten:
- 1570 vereinnahmt
 - ca. 1670–1702 faktisch mediatisiert
 - ca. 1670–1702 unter geldrischem Einfluss

Entwurf: J. Harzschke
 Nach A. v. J. M. Berkevens
 Kartographie: H. Schäpe

tuun achtte. De abdisen van Thorn zetelden in de 18e eeuw in de prelatenbank van de Westfaalse Kreits.¹⁴

Weert, Wessem en Nederweert¹⁵

Naast geslaagde pogingen zich en mediatisering *à titre de Gueldre* te onttrekken is er ook sprake van gevallen waarin dat niet is gelukt. Een duidelijk voorbeeld daarvan biedt de heerlijkheid Weert. Na de aanhouding van Filips van Montmorency in 1568 had diens moeder, de douairière Anna van Egmond zich met een beroep op de rijksonmiddellijkheid van het graafschap Horn en van de heerlijkheid Weert onder bescherming gesteld van de Nederrijns-Westfaalse Kreits. Dit belette de hertog van Alva, landvoogd van de Nederlanden, intussen niet de heerlijkheid Weert feitelijk te bezetten. Ter legitimatie van dit feitelijk handelen liet hij vervolgens in 1569 een uitvoerig onderzoek instellen naar de rechten die Filips II als hertog van Gelre in de heerlijkheid zou kunnen uitoefenen. Hij was daarbij met name geïnteresseerd in een antwoord op de vraag of Filips II of diens voorgangers daar „gheene acten van jurisdictie, id sije bij appel, ontfanck van beden ende schattingen etc. geëxerceert hebben“, met andere woorden of de hertog van Gelre er *actes de souveraineté* verrichtte, waaruit dan de Gelderse soevereiniteit over de heerlijkheid zou kunnen worden afgeleid. Het vonnis van het Hof van Gelre van 14 februari 1570, waarbij de heerlijkheid ten bate van Filips II werd geconfisqueerd sanctioneerde een reeds feitelijk bestaande situatie.

In de daarop volgende periode werden de landsheerlijke rechten te Weert zorgvuldig in naam van Filips II als hertog van Gelre uitgeoefend. In 1586 werd het hoger beroep op de schepenstoel van Aken verboden en het Hof van Gelre als appèlrechter aangewezen. Commissarissen van het Hof van Gelre werden belast met de magistrataatsbestelling te Weert en de landrentmeester-generaal van Gelre inde er een contributie in plaats van de in het Overkwartier gebruikelijke ‘bedesteuer’.

Aan het begin van de 17e eeuw was de heerlijkheid reeds zo stevig in Spaans Gelre geïncorporeerd, dat het in 1610 mogelijk bleek de confiscatie op te heffen en Sabina van Egmond als rechtsopvolger van Filips van Montmorency in haar rechten als vrouwe van Weert te herstellen. De aartshertogen Albert en Isabella behielden zich echter als hertogen van Gelre de soevereiniteit voor. Dientengevolge bleef Weert een gemediatiseerde heerlijkheid.

De reductie van de soevereine rechten van de heren en vrouwen van Weert tot de meer beperkte rechten van bezitters van een Spaans-Gelderse onderheerlijkheid stuitte bij hen op bezwaren. Men kan constateren dat zij reeds vanaf 1654 pogingen in het werk stelden om zich aan het drukkend toezicht van de Soevereine Raad te Roermond te onttrek-

14 Aloysius M.J.A Berkvens, De kanunnik Joannes Stuben als auctor intellectualis van het ‚Rijks-Vorstendom‘ Thorn (1688-1721), in: Aloysius M.J.A Berkvens/Th. Jacques van Rensch (Red.), *Wordt voor Recht gehalden*. Opstellen ter gelegenheid van vijftienvintig jaar Werkgroep Limburgse Rechtsgeschiedenis, Maastricht 2005, p. 191-210; over het Hof van Appel te Thorn, zie: ebd., „Zur Abkürzung unnötiger Procecessualweitlaufigkeiten“. Een bijdrage over de geschiedenis van het Hof van Appel te Thorn 1718-1795, p. 211-240.

15 Berkvens, *Plakkatenlijst Overkwartier*, deel I, p. 118-125; Jos F.A. Wassink., *Van stad en buitenie*. Een institutionele studie van rechtspraak en bestuur in Weert 1568-1795, Hilversum 2005, besteedt aan het zelfstandigheidsstreven van de heren van Weert vrijwel geen aandacht.

ken, onder meer door het hoger beroep via Wessem op Aken en daarna op het Rijkskamer-gerecht opnieuw in te voeren. Met name Ernest Alexander Dominique, prins van Chimay, hertog van Arenberg, graaf van Beaumont en heer van Weert (1663-1686), ridder van het Gulden Vlies, stadhouder van Luxemburg en Chiny en vanaf 1684 vice-koning van Navarre, streefde naar erkenning van de rijksonmiddellijke status van Weert en verwerving van de status van rijksvorst. Dit streven kwam duidelijk tot uiting in een uit 1671 daterende deductie, waarin hij uiteen liet zetten, hoe de Soevereine Raad te Roermond inbreuk maakte op zijn rechten als bezitter van de vrije rijksheerlijkheid Weert.¹⁶

Zijn initiatief werd door de Akense schepenstoel geestdriftig ondersteund. De schepenstoel wendde zich om adhesie tot de Rijksdag te Regensburg en slaagde erin om in 1674 een keizerlijk monitorium te verwerven, dat de ingezetenen van Weert, Wessem en Nederweert verplichtte zich in hoger beroep uitsluitend tot Aken te wenden. Deze aanspraken van de Akense schepenstoel werden door de momboir van Gelre uiteraard opgevat als een aantasting van de hoogheid en domeinen van de hertog van Gelre. Na ruggespraak met de Geheime Raad werd de Akense schepenstoel derhalve in 1673 voor de Grote Raad van Mechelen gedaagd. De Geheime Raad bepaalde op advies van de Soevereine Raad bij wijze van voorlopige voorziening, dat hangende het proces, men van gewone schepenvonnissen vanuit Weert zowel te Aken als te Roermond hoger beroep zou kunnen instellen. Voor wat betreft de zgn. 'cas royaux' of voorbehouden zaken bleef de Soevereine Raad als enige bevoegd.

Ter ondersteuning van zijn pogingen om Weert als 'Reichsunmittelbare Herrschaft' te laten erkennen, maakte de prins van Chimay ook gebruik, zoal niet misbruik, van zijn invloedrijke relaties – hij was in 1674 in het huwelijk getreden met Maria Antonia de Cardenas Ulloa Balda Zuniga y Velasco – bij het Madrileense Hof. Zo wist hij in 1675 met voorbijgaan van de centrale regering te Brussel een octrooi te verwerven, waarbij het hem voortaan werd toegestaan, in plaats van de Raad van Financiën voor 18.000 gulden belasting te heffen in Weert. Bovendien schortte het octrooi voor de duur van het geschil met de Akense schepenstoel het hoger beroep vanuit Weert op de Soevereine Raad te Roermond op.

Deze dubbele aanpak, die we ook al constateerden bij de aanspraken van de vrouwe van Berlepsch in het geval van Millendonk, bleef in het geval van Weert zonder succes, doordat de centrale regering te Brussel op aanbeveling van de Soevereine Raad te Roermond weigerde het octrooi te interineren.¹⁷ Verlies van de heerlijkheid Weert zou voor Spaans Gelre een te grote aderlating hebben betekend.¹⁸

16 Oud Archief Weert, inv. nr. 127, „Le Comte de Beaumont pour faire veoir le droict incontestable de la nature libre et imperiale de ses territoires de Weert, Nederweert et Wissem et les desvelloperdes desquisemens avec lesquels ceux de Gueldres ont tasche de les obscurcir“; zie: Berkvens, Plakkatenlijst Overkwartier, deel I, bijlage IV, p. 481-489.

17 Interineren van octrooien: alvorens een begunstigende beschikking, verleend door een hogere instantie, effect kon ressorteren, diende het octrooi eerst gepresenteerd te worden aan de instelling die met de feitelijke uitvoering belast zou worden, om aldaar te worden bevestigd. In het kader van de interinementsprocedure dienden leges te worden betaald aan de bevoegde Rekenkamer. Zolang aan deze procedurele eisen niet was voldaan, kon men aan een octrooi geen rechten ontfen. Cfr. Aloysius M.J.A Berkvens, „Want remicteren es princelie?“ in: „Om daarmede vrijelijk te doen naer wil ende welgevallen“, Rechtshistorische opstellen aangeboden aan prof. mr. Anton Fl. Gehlen, Maas-tricht 1998, p. 95 -124, p. 103-104.

18 Berkvens, Plakkatenlijst Overkwartier, deel. 1, p. 118-125.

Uiteindelijk is de prins van Chimay in zijn opzet niet geslaagd, doordat na zijn kinderloos overlijden in 1686 er een langdurige rechtstrijd ontstond rondom zijn nalatenschap, tussen de graven van Boussu en de graven van Arberg. In deze rechtstrijd hielden de graven van Boussu vast aan het door de Ernest Alexander reeds verdedigde standpunt, dat het land van Weert diende te worden beschouwd als rijksterritorium, terwijl de graven van Arberg het standpunt verdedigden, dat het land van Weert deel uitmaakte van Spaans Gelre.

Beide partijen beoogden met hun keuze voor respectievelijk het Heilige Roomse Rijk en Spaans Gelre het behalen van procesvoordeel. Keuze voor het Rijk betekende toepassing van het rijksleenrecht; keuze voor Spaans Gelre toepassing van het Gelders leenrecht. Toepassing van het rijksleenrecht betekende, dat bij vererving van lenen mannen voor vrouwen dienden te gaan, hetgeen de aanspraken van de graaf van Arberg zou uitsluiten. Aanmerking als Gelders leen zou betekenen, dat mannen en vrouwen gelijkelijk tot het leen gerechtigd zouden zijn, hetgeen in het voordeel zou zijn van de graven van Arberg die aanspraak maakten op een deel van de erfenis van Ernest Alexander, vanwege zijn echtgenote Cecilia Isabella van Gonzaga. In 1715 trachtte de graaf van Boussu in het kader van de vredesonderhandelingen te Antwerpen nog tevergeefs de directeuren van de Westfaalse Kreits te bewegen om zijn aanspraken op het rijksonmiddellijk karakter van Weert te ondersteunen.¹⁹

Kessenich en Hunsel²⁰

Waar in de hiervoor besproken casuïstiek leenroerigheid of oppervoogdij uitgangspunt was voor inlijving bij de Zuidelijke Nederlanden, vormde ten aanzien van de heerlijkheid van Kessenich en Hunsel de territoriale ligging een belangrijk argument. Aangezien de heerlijkheid gelegen is tussen Thorn, Weert en Spaans Gelre, werd het door de Staten-Generaal der Verenigde Nederlanden tijdens de Spaanse Successieoorlog op grond van zijn geënclaveerde ligging als onderdeel van het Staats-bezette Overkwartier van Gelre²¹ beschouwd.

De heerlijkheid Kessenich en Hunsel was als onderdeel van de oude Karolingische Oppermaasgouw vermoedelijk van allodiale oorsprong. In de periode van de 16^e-18^e eeuw behoorde de heerlijkheid tot het hoofdvaartressort van de Akense schepenstoel. In de 14^e eeuw kende de heerlijkheid echter een dubbele leenband: 5/7^e deel van de heerlijkheid was leenroerig aan Gulik; 2/7^e deel daarentegen aan Brabant.²²

Een dergelijke dubbele leenroerigheid werd in het Limburgse Maasdal in de 14^e-15^e eeuw wel gezien als garantie voor de zelfstandigheid van desbetreffende heerlijkheid,

19 Emile Haanen, De strijd om een erfenis (1686-1727): De graven van Arberg contra de prins van Chimay over de heerlijkheden Weert, Nederweert en Wesseme, in: Weerter Jaarboek 1997, p. 27-49; Weerter Jaarboek 1998, p. 29-57.

20 Aloysius M.J.A. Berkvens, De vrije rijksheerlijkheid Kessenich, van Brahants en Guliks leen tot Gelders 'Territoir', 1699-1715, in: Publications de la Société Historique et Archéologique dans le Limbourg (vervolgens: PSHAL) 122 (1986), p. 147-177.

21 Aloysius M.J.A. Berkvens, De instelling van het Staats Interimbewind in het Overkwartier 7 oktober 1702-24 april 1703, in: PSHAL 123 (1987), p. 146-161.

22 Nève, Het Rijkskamergerecht, p. 351-355.

doordat de bezitter de leenheren eventueel tegen elkaar kon uitspelen. In de 16e-17e eeuw blijkt dit systeem van dubbele belening echter niet bestand tegen de tendens tot staatsvorming in het gebied tussen Maas en Rijn. In de 17e eeuw hebben de bezitters van de heerlijkheid Kessenich en Hunsel dan ook alle zeilen moeten bijzetten om hun autonomie te handhaven.

In het geval van Kessenich spelen twee verschillende kwesties door elkaar. Enerzijds was er vanaf 1671 sprake van pogingen de heerlijkheid in te lijven bij het belastinggebied van de Zuidelijke Nederlanden. Hiertegen trachtte de bezitter van de heerlijkheid zich te verweren door te betogen, dat Kessenich een rijksonmiddellijke heerlijkheid was. Daarnaast was er sprake van een geschil over het bezit van de heerlijke rechten te Kessenich, waarbij partijen – ten einde hun rechten zeker te stellen – bereid bleken hun aanspraken op autonomie op te geven en de status van Guliks of Brabantse onderheerlijkheid te accepteren, met als opmerkelijk gevolg, dat de Staten-Generaal der Verenigde Nederlanden tijdens de Spaanse Successieoorlog (1702-1713) met een bondgenoot, de Keurvorst van de Palts als hertog van Gulik, in een gewapend conflict verzeilden over de soevereiniteit over de heerlijkheid, waarbij de Staten-Generaal Kessenich en Hunsel op grond van hun ligging als enclave van het Staatsbezette Overkwartier van Gelre beschouwden.

In het geschil over de vraag of Kessenich al dan niet tot het belastinggebied van de Zuidelijke Nederlanden gerekend kon worden, betoogde baron Frans Jacob van Waes in 1679, dat Kessenich van heffing van de zogeheten rationsgelden diende te worden vrijgesteld, aangezien Kessenich een rijksonmiddellijke heerlijkheid zou zijn. De door baron van Waes aangedragen argumenten werden in opdracht van de Geheime Raad te Brussel onderzocht door de momboir van de Soevereine Raad te Roermond, die tot de conclusie kwam, dat de door van Waes overgelegde documenten slechts betrekking hadden op leenroerigheid aan Gulik en hoger beroep op Aken, maar dat er geen sprake van was, dat baron Van Waes wegens Kessenich aanspraak kon maken op het *beneficium sessionis ac voti* in Rijksdag of Kreitsdag, en dat er al evenmin sprake was van betaling van een matriculaire aanslag in kreits- of rijksbelastingen: er was met andere woorden geen sprake van positieve bewijzen, dat Kessenich als een rijksonmiddellijke heerlijkheid zou moeten worden aangemerkt.

De Gulikse leenroerigheid werd in 1699 door Johan Willem, keurvorst van de Palts, aangegrepen als motief om Kessenich als onderheerlijkheid in te lijven ten behoeve van baron de Ridder, een van zijn vazallen. Hierdoor zag Frans Jacob van Waes zich genoodzaakt zijn streven als rijksonmiddellijk heer erkend te worden op te geven en voelde hij zich gedwongen de bescherming in te roepen van de landvoogd van de Zuidelijke Nederlanden, Maximiliaan Emanuel van Beieren. Deze gaf op zijn beurt opdracht aan François Désiré van Nassau-Siegen, stadhouder van Spaans Gelre, om de Gulikse troepen uit Kessenich te verdrijven. Toen deze actie niet het gewenste gevolg bleek te hebben, zag baron Van Waes zich genoodzaakt de Gulikse leenroerigheid van Kessenich te erkennen, waardoor Kessenich alsnog binnen de Gulikse invloedssfeer werd getrokken (27 mei 1700).

Bij wijze van represaille vorderde in april 1701 Philips Emanuel van Horn, stadhouder van Spaans Gelre, onder dreiging met militaire executie, de betaling van achterstal-

lige rationsgelden sedert 1679. Dit resulteerde in een interventie van de directeuren van de Westfaalse Kreits bij de markies van Bedmar, commandant-generaal van de Zuidelijke Nederlanden, terwijl baron Van Waes, inmiddels majoor in dienst van de Staten-Generaal, door beslag te leggen op goederen van Philips Emanuel van Horn onder de Meierij van 's-Hertogenbosch, hem ook persoonlijk onder druk trachtte te zetten.

Na het overlijden van baron Frans van Waes wendde de douairière van Waes zich tot het Gulikse leenhof ten einde de heerlijkheid Kessenich namens haar minderjarige zoon Jan Willem te verheffen en de vereiste leenhulde te doen. Kort daarop echter spande Jan Arnold baron Van Metternich, kamerheer van de keurvorst van de Palts, bij het Guliks-Bergse Hofgericht te Düsseldorf een procedure aan tegen de douairière, waarin hij stelde, dat baron Frans Jacob van Waes op 27 mei 1700 ten onrechte met Kessenich was beleend, omdat hij een onjuiste voorstelling van zake zou hebben gegeven, ten nadele van baron de Ridder, die eveneens aanspraak maakte op Kessenich. Aangezien baron De Ridder inmiddels zijn rechten op Kessenich aan Metternich had gecedeerd, vorderde deze overdracht van de heerlijkheid. Ondanks bezwaren van de vrijvrouwe van Waes honoreerde het Hofgerecht de aanspraken van baron Metternich en casseerde de leenbrieven van Frans Jacob van Waes en van diens minderjarige zoon, waarna baron Metternich op 23 mei 1710 met Kessenich werd beleend.

Terwijl vervolgens baron Metternich in juni 1710 met hulp van 300 Gulikse militairen de heerlijkheid in bezit nam, wendde de vrijvrouwe zich tot de Rijkshofraad te Wenen ten einde opschorting van het vonnis te verkrijgen. Philips Adriaen van Varik, broer van de vrijvrouwe en voogd van de minderjarige Jan Willem van Waes, zag echter andere mogelijkheden om de leenband met Gulik te slaken. Hij wist als voormalig raadsheer in de Raad van Brabant te Brussel te bewerkstelligen dat dit hof het vonnis van de Guliks-Bergse Hofraad vernietigde en uitspraak deed ten gunste van Jan Willem van Waes. Vervolgens wist hij de Staten-Generaal der Verenigde Nederlanden, die op dat moment Spaans Gelre bestuurden, te bewegen, om de commandant van Stevensweert te belasten met het verdrijven van Gulikse troepen uit Kessenich (oktober 1710).

Voor de Staten-Generaal der Verenigde Nederlanden was het verzoek van Philips Adriaen van Varick aanleiding om zich voortaan op het standpunt te stellen, dat Kessenich, hoewel een Brabants leen, gerekend diende te worden tot het Spaans-Gelderse territorium, alwaar zij *iure occupationis* de soevereiniteit uitoefenden.

Met andere woorden, hoewel de bezitters van de heerlijkheid Kessenich omstreeks 1679 pogingen in het werk hadden gesteld Kessenich als rijksonmiddellijk territorium erkend te krijgen, leidden dynastieke verwickelingen ertoe, dat de autonomie van de heerlijkheid verloren ging en dat Kessenich aanvankelijk bij Gulik, en nadien bij Spaans Gelre werd ingelijfd.

Conclusie

Aan de hand van de hierboven besproken voorbeelden van Kessenich, Millendonk, Thorn en Weert kunnen we vaststellen, dat beroep op de Nederrijns-Westfaals Kreits voor adellijke bezitters van door de Zuidelijke Nederlanden in hun zelfstandigheid

bedreigde vrije heerlijkheden een succesvolle strategie kon zijn om hun soevereiniteit te bewaren en eenmaal als rijksonmiddellijke heerlijkheid erkend, de bescherming van het Heilige Roomse Rijk te genieten. In de archieven van de Nederijns-Westfaalse Kreits, die bewaard worden in het Hauptstaatsarchiv te Düsseldorf, bevinden zich in de 'Creishandlungen' talrijke notities over vaak met uitvoerige memories geadstrueerde 'Admissionsversuche', o.a. van de heren en vrouwen van Millendonk, Hörstgen-Frohnenbruch, Hamb, Thorn, Wickrath, Weert en Meyel die zich op het einde van de 17^e eeuw tegen inlijving bij Spaans Gelre hebben verzet.

Deze 'Admissionsversuche' hadden veel kans op succes, indien de verzoekers zich wisten te verzekeren van de medewerking van de Spaanse koning, die in een aantal gevallen – Millendonk en Weert – bereid bleek afstand te doen van zijn aanspraken als hertog van Gelre op soevereiniteitsrechten met betrekking tot bepaalde heerlijkheden. In andere gevallen, zoals Thorn, bleek het effectief een rechtstreeks beroep te doen op bemiddeling van de keizer.

In het bestek van deze voordracht is kort aangestipt, dat naast Spaans Gelre ook andere territoriale vorstendommen, zoals het hertogdom Gulik een eigen mediatiseringspolitiek volgden, die hen bij gelegenheid ook met de Zuidelijke Nederlanden in conflict bracht, bijvoorbeeld in het geval van de heerlijkheid Kessenich en in het geval van de – hier niet besproken – heerlijkheid Dalenbroek.²³ In beide gevallen werd de autonomie van de heerlijkheid bedreigd door dynastieke perikelen, die pretendentes dwong een keuze te maken voor de Gulikse dan wel Gelderse soevereiniteit, c.q. het aanvaarden van de status van Gulikse dan wel Gelderse onderheerlijkheid.

Tenslotte zou ik willen opmerken, dat over de staatsrechtelijke positie van de vrije heerlijkheden vooral in de marge van de verdragen die een einde maakten aan de Spaanse Successie-oorlog is beslist. In de periode 1712-1715 werd het territorialiseringsproces voltooid, dat met het Verdrag van Augusburg in 1548 een aanvang had genomen. Voor het stift Thorn betekende dit erkenning als rijksvorstendom in 1715; voor Weert blijvende incorporatie bij Oostenrijks Gelre. Voor Kessenich betekende dit een voortbestaan als 'niet-engekreistes Territorium'. De heerlijkheid Dalenbroek daarentegen, werd krachtens het Verdrag van Frankfurt (1712) grotendeels aan Gelre toegevoegd.

Binnen het bestek van deze voordracht was het uiteraard niet mogelijk voor alle betrokken heerlijkheden na te gaan of de adellijke bezitters van die heerlijkheden zich met succes tegen inlijving bij de Zuidelijke Nederlanden hebben weten te verzetten. Om hierover uitsluitsel te geven, dienen gegevens uit de archieven van de centrale regering der Zuidelijke Nederlanden te Brussel, alsmede gegevens uit het archief van de Soevereine Raad te Roermond te worden vergeleken met archivalia van de Nederijns-Westfaals Kreits te Düsseldorf, en met archivalia van het Rijkskamergerecht en van de Rijkshofraad te Wenen.

23 Jean-Baptiste Sivre, *De vrijheerlijkheid en vrijheren van Daalenbroeck*, in: PSHAL 26 (1889), p. 76-166.